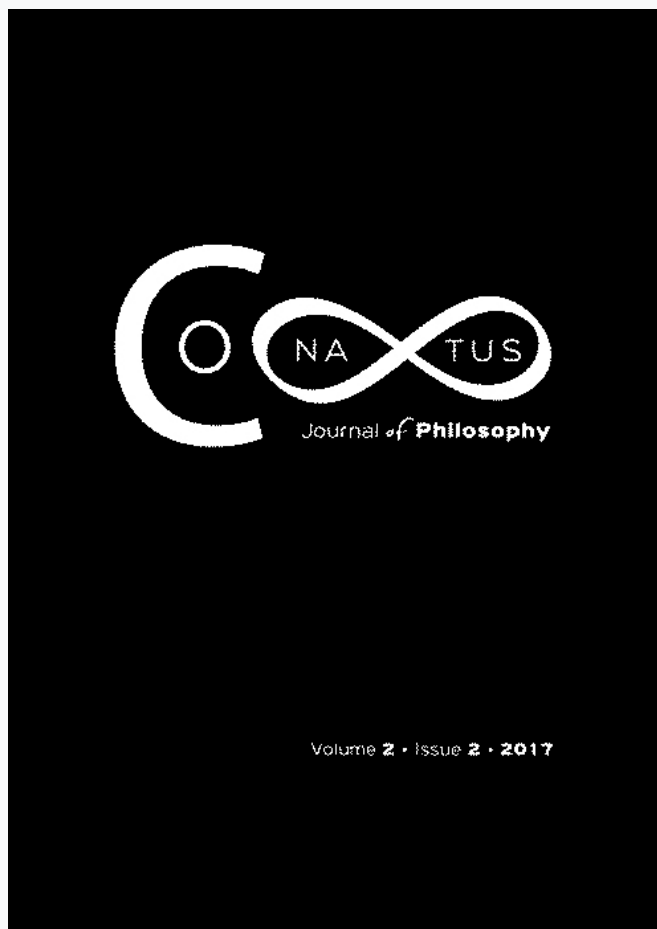

Conatus - Journal of Philosophy

Vol 2, No 2 (2017)

Conatus - Journal of Philosophy

Assessing Meat-eating: An Emancipation Attempt

Athanasios Katsilakis

doi: [10.12681/conatus.15974](https://doi.org/10.12681/conatus.15974)

Copyright © 2018, Athanasios Katsilakis

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Katsilakis, A. (2018). Assessing Meat-eating: An Emancipation Attempt. *Conatus - Journal of Philosophy*, 2(2), 75–89. <https://doi.org/10.12681/conatus.15974>

Αξιολόγηση της κρεοφαγίας: μία προσπάθεια χειραφέτησης

Αθανάσιος Κατσιλάκης

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

E-mail address: thanos.ktsl@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8892-0674>

Περίληψη

Η ψευδαισθήση που έχουμε ότι, υπερβαίνοντας και αψηφώντας τα υπάρχοντα κοινωνικά στερεότυπα, σχηματίζουμε απόλυτα ελεύθερα τις απόψεις και τη νοοτροπία μας, μάς εμποδίζει από το να αμφισβητήσουμε και να αναρωτηθούμε για ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που διαπερνά υπόρρητα πλήθος κοινωνικών λειτουργιών: την κρεοφαγία. Το συγκεκριμένο άρθρο πραγματεύεται την ηθικότητα αυτής της κοινωνικής συμπεριφοράς. Αρχικά, αφού αξιολογούνται δύο επιχειρήματα υπέρ της κρεοφαγίας, εκ των οποίων το πρώτο προτάσσει τη «φυσικότητα» της και το δεύτερο βασίζεται στην παραδοχή της ανθρώπινης ανωτερότητας, καθίσταται εμφανές ότι αυτό που πρέπει να μας ενδιαφέρει είναι αν καταπατούνται τα συμφέροντα των ζώων που εκτρέφονται και σφαγιάζονται. Ως εκ τούτου, καθώς η εντατική βιομηχανική παραγωγή κρέατος προκαλεί, για λόγους μεγιστοποίησης του κέρδους, εκτεταμένο πόνο στα ζώα, πρέπει να κατακριθεί και να απορριφθεί ως ανήθικη. Έπειτα, όμως, τίθεται το ερώτημα αν επιτρέπεται ηθικά η ανώδυνη θανάτωση ενός ζώου που έχει διαβιώσει ευχάριστα. Οι απόψεις δίστανται: είτε η καθ' εαυτή θανάτωση ενός ζώου δεν εκλαμβάνεται ως βλάβη προς το ίδιο είτε πρέπει να αναγνωριστεί και να κατοχυρωθεί η έννοια των δικαιωμάτων των ζώων. Τέλος, γίνεται αναφορά στον κερνισμό, ο οποίος αφορά στο γεγονός ότι σε κάθε κοινωνία θεωρείται αποδεκτό να καταναλώνονται ορισμένα μόνο είδη κρέατος, και στους λόγους για τους οποίους επιτρέπεται ηθικά η κατανάλωση των φυτών και των καρπών τους.

Έχουμε την τάση να θεωρούμε τους εαυτούς μας άτομα σκεπτόμενα και απαλλαγμένα από κάθε είδους στερεότυπα που, με οξύ πνεύμα, δεν υιοθετούν άκριτα οποιαδήποτε στάση ζωής ή μόδα τους προβάλλουν τα Μ.Μ.Ε. και διαμορφώνουν συνειδητά και μετά από λεπτομερή στοχασμό τις όποιες θρησκευτικές, πολιτικές και, εν γένει, κοινωνικές αντιλήψεις τους. Στη δημιουργία αυτής της πεποίθησης έχει συμβάλει και ο ολόένα και πιο παγκοσμιοποιημένος κόσμος μας, που, με τη βοήθεια του διαδικτύου, αυτής της πύλης σε πάμπολλα ερεθίσματα, και της λεγόμενης κρίσης των αξιών, της περιθωριοποίησης, δηλαδή, παλαιότερων ηθικών στάσεων με την παράλληλη ανάδυση ενός νέου, λιγότερου αυστηρού, ηθικού κώδικα, μας επιτρέπει να αμφισβητούμε πιο εύκολα τον παραδοσιακό τρόπο σκέψης της κοινωνίας στην οποία έχουμε ανατραφεί, και μας δημιουργεί την εντύπωση πως εμείς δεν πρόκειται να μαζοποιηθούμε. Ωστόσο, επειδή δε θεωρώ πως ζούμε –ακόμη, τουλάχιστον– σε ένα

απόλυτα καώδες συνονθύλευμα κοινωνικών φαντασιακών σημασιών, όπου επικρατεί παντελής αποπροσανατολισμός και έλλειψη κοινωνικών στόχων, μπορεί να πιάσουμε τους εαυτούς μας να μην έχουν διερωτηθεί για κάποιες παγιωμένες αντιλήψεις μας, που έχουν πλέον μετουσιωθεί σε συνήθειες. Μία τέτοια διερώτηση θα μπορούσε να είναι η εξής: «Γιατί τρώω νεκρά ζώα;» (που αφορά στη συνήθεια), της οποίας έπεται η άλλη διερώτηση: «Είναι σωστό να τρώω νεκρά ζώα;» (που αφορά στην αντίληψη).

Με αυτά τα δύο ερωτήματα θα ασχοληθεί το παρόν κείμενο, το οποίο επιχειρεί να εξετάσει φιλοσοφικά και κριτικά την πρακτική της κρεοφαγίας. Σκοπός του γράφοντος είναι να παρουσιάσει τη βασική προβληματική γύρω από το ζήτημα εκθέτοντας, παράλληλα, και τον στερεοτυπικό τρόπο σκέψης των περισσότερων ανθρώπων αναφορικά και με τις διατροφικές τους επιλογές και με το ηθικό status των ζώων.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ένας σύγχρονος κρεοφάγος θα δυσκολευόταν να θανατώσει ένα γουρούνι, ενώ αυτό θα ούρλιαζε και θα τινάζονταν από τον πόνο και ενώ θα ανέβλυζαν αίματα. Ο ίδιος άνθρωπος, παρ' όλ' αυτά, είναι ικανός να παραγγείλει έναν γύρο χοιρινό στο σουβλατζίδικο και να τον καταβροχθίσει με περισσή ευχαρίστηση αδιαφορώντας, μάλιστα, για το αν το ζώο υπέστη έναν ανώδυνο ή επώδυνο θάνατο. Σίγουρα, πάντως, δε σκοτώνει ο ίδιος το ζώο, του οποίου το πτώμα καταναλώνει, αλλά ο κτηνοτρόφος, ο σφαγέας και ο υπάλληλος του ταχυφαγείου θα πληρωθούν από τα χρήματα που ο ίδιος έδωσε· ουσιαστικά, με την επιλογή του, συμβάλλει στη διατήρηση της ζήτησης, η οποία πρέπει να ικανοποιηθεί. Σημειωτέον, κιόλας, ότι ο σημερινός καταναλωτής στην ελληνική κοινωνία, και σε οποιαδήποτε άλλη σύγχρονη κοινωνία, βρίσκεται, πιθανότατα, σε πλήρη άγνοια σχετικά με το πώς παράγεται το κρέας που καταναλώνει (υποθέτω πως λίγοι έχουν επισκεφθεί μία φάρμα εκτροφής και ακόμη λιγότεροι κάποιο σφαγείο), με αποτέλεσμα να αδυνατεί να συνειδητοποιήσει πως η βρώση κρέατος ισοδυναμεί με τη βρώση νεκρού σώματος, το οποίο ανήκε σε ένα άλλοτε ζωντανό, που σφάχτηκε, κατακρεουργήθηκε και, ενδεχομένως, αλέστηκε.

Προσφυγή στην φύση

Γιατί, όμως, να μη σφάζουμε ζώα για να φάμε τη σάρκα τους; Ένας κρεοφάγος, προκειμένου να υποστηρίξει την επιλογή του, θα μπορούσε να απαντήσει επιστρατεύοντας το εξής επιχείρημα, το οποίο βασίζεται στη μέθοδο της προσφυγής στη φύση (“appeal to nature”):

- Οτιδήποτε φυσικό είναι καλό και σωστό.
- Η κρεοφαγία είναι φυσική.
- Άρα, η κρεοφαγία είναι καλή και σωστή.

Η προσφυγή στη φύση, βέβαια, που πρεσβεύει πως καθετί φυσικό είναι ωφέλιμο, ενώ καθετί αφύσικο βλαβερό, δημιουργεί προβλήματα, καθώς, πρώτ' απ' όλα, είναι συνήθως ασαφές τι προσδιορίζεται ως φυσικό και τι ως αφύσικο, όταν χρησιμοποιείται το παραπάνω επιχείρημα.

Έστω, όμως, ότι παραδεχόμαστε πως φυσικό θα θεωρείται α) ό,τι προέρχεται απευθείας από τη φύση (σε αντιδιαστολή με ό,τι παρασκευάζεται από τον άνθρωπο) ή β) ό,τι συμβαίνει στο ζωικό βασίλειο ή γ) ό,τι συνάδει με τις φυσικές ροπές και τάσεις του ανθρώπου (ανεξάρτητα από τις επίκτητες και κοινωνικά κατασκευασμένες συμπεριφορές του).

Με βάση τον α΄ ορισμό, είναι αναγκαίο, αφ' ενός, να δεχόμαστε, χωρίς δεύτερη σκέψη, ως ευεργετικό καθετί που βρίσκεται ελεύθερο στη φύση, αφ' ετέρου, να αποκηρύσσουμε ως ανήθικο και επιζήμιο οτιδήποτε τεχνητό που κατασκευάζει ο άνθρωπος. Οπότε, δε θα πρέπει να ανησυχούμε σχετικά με το ποια μανιτάρια καταναλώνουμε, καθώς ως «φυσική» τροφή είναι απαραίτητως ωφέλιμα για εμάς, παρ' όλο που πολλές ποικιλίες είναι δηλητηριώδεις για τον άνθρωπο και, δυνητικά, προκαλούν τον θάνατο. Θα πρέπει, κιόλας, να παροτρύνουμε τους ανθρώπους να ξεκινήσουν το κάπνισμα, διότι ο καπνός του τσιγάρου προέρχεται απευθείας από τη φύση και δεν μπορεί παρά να προάγει την υγεία και την ευζωία μας. Από την άλλη μεριά, θα πρέπει να σταματήσουμε να χρησιμοποιούμε παρακεταμόλη, απλώς επειδή είναι μια ουσία τεχνητή / συνθετική, παρά το ότι στις συνηθισμένες δόσεις έχει αναλγητική δράση και δε δημιουργεί επιπλοκές. Δε χρειάζεται να αναφερθούν κι άλλα παραδείγματα, ώστε να καταστεί σαφής η σαθρότητα του συγκεκριμένου συλλογισμού. Η αλήθεια είναι ότι κάτι τεχνητό μπορεί να είναι εξίσου ωφέλιμο ή εξίσου επιζήμιο σε σχέση με κάτι που λαμβάνεται άμεσα από τη φύση.

Με βάση τον β΄ ορισμό, πρέπει να αποτελεί υπόδειγμα και παράδειγμα προς μίμηση η συμπεριφορά των ζώων. Εφόσον κάποια ζώα χρησιμοποιούν για τροφή άλλα ζώα, μπορούμε κι εμείς οι άνθρωποι να σκοτώνουμε και να τρώμε ζώα. Ωστόσο, φαίνεται να είμαστε πολύ επιλεκτικοί με τις συμπεριφορές των ζώων τις οποίες αποφασίζουμε να ακολουθήσουμε. Για παράδειγμα, ενώ έχουν παρατηρηθεί μπότερες στη φύση να θανατώνουν και να τρώνε το νεογέννητο μωρό τους, επειδή αδυνατούν να το θρέψουν,¹ και αποτελεί πάγια τακτική σε πολλά είδη δύο αρσενικά που πολιορκούν το ίδιο θηλυκό άτομο να μάχονται σώμα με σώμα ώστε ο νικητής να κατακτήσει το θηλυκό,² τέτοιες συμπεριφορές, όσο «φυσικές» κι αν είναι, συνήθως καταδικάζονται ηθικά, αν συναντηθούν στην ανθρώπινη κοινωνία. Στο θέμα της κρεοφαγίας, ειδικότερα, αν οι σύγχρονοι κρεοφάγοι ήθελαν να υιοθετήσουν το «φυσικό» πρότυπο, θα έπρεπε, αντί να αγοράσουν το κρέας τους από το σούπερ-μάρκετ, να κυνηγήσουν, να πιάσουν και να σκοτώσουν οι ίδιοι κάποιο ζώο, το οποίο, φυσικά, θα κατανάλωναν ωμό.

Επίσης, δεδομένου πως πρέπει να μιμούμαστε τη συμπεριφορά των ζώων, είναι αναγκαίο να απορρίψουμε ένα πολύ μεγάλο μέρος του ανθρώπινου πολιτισμού, αν όχι όλον, όπως τη θρησκεία, το θέατρο, τη μουσική, τον ρουχισμό, τη φιλοσοφία, τη γρα-

¹ Virginia Morell, "Why Do Animals Sometimes Kill Their Babies?", *National Geographic*, 18 Μαρτίου 2014, <http://news.nationalgeographic.com/news/2014/03/140328-sloth-bear-zoo-infanticide-chimps-bonobos-animals/>.

² T. H. Clutton-Brock and E. Huchard, "Social competition and selection in males and females", *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 368 (2013): 1-15, <http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2013.0074>.

φή, την επιστήμη, τα αντιβιοτικά κ.λπ., απλώς επειδή αυτές οι καταστάσεις δε συναντιούνται στα ζώα. Προκειμένου να ξεπεραστεί αυτό το εμπόδιο, κάποιος θα επιστράτευε τον γ' ορισμό και θα αντέτεινε πως, επειδή εκ φύσεως διαθέτουμε υψηλό βαθμό ευφυΐας, όλα τα επιτεύγματά μας θεωρούνται φυσικά, άρα, και σωστά. Με έναν τέτοιο συλλογισμό, δικαιολογείται, φυσικά, η δημιουργία τέχνης, η πρόοδος της επιστήμης, η ύπαρξη σούπερ-μάρκετ και το ψήσιμο του φαγητού, αλλά καθίστανται ηθικές και συμπεριφορές, όπως η ρίψη ατομικών βομβών και η ύπαρξη στρατοπέδων συγκέντρωσης, οι οποίες πράγματι αποτελούν αποτέλεσμα ευρηματικότητας και ανθρώπινης ευφυΐας. Οπότε, και πάλι θα φερθούμε επιλεκτικά σχετικά με το ποιες ευφυείς συμπεριφορές μας θα επικροτήσουμε και ποιες θα αποδοκιμάσουμε. Μία τέτοια επιλογή, για να είναι έγκυρη και όχι αυθαίρετη, θα πρέπει, μάλλον, να βασιστεί στις αρχές της λογικής, χωρίς την παραμικρή αναφορά στο τι είναι φυσικό και τι αφύσικο.

As μη λησμονηθεί, κιόλας, πως σε μερικές περιπτώσεις η παραπομπή στο ζωικό βασίλειο δε μας προσφέρει καμία καθοδήγηση λόγω των πολλών, διαφορετικών και, συχνά, αντίθετων συμπεριφορών που παρατηρούνται. Για παράδειγμα, αν θέλαμε να αποφασίσουμε σχετικά με το αν η μόνιμη εγκατάσταση ενός λαού σε κάποιον τόπο είναι καλύτερη από τη νομαδική περιπλάνησή του, τότε η ύπαρξη αποδημητικών πουλιών αλλά και πληθυσμών ζώων που δε μετακινούνται πολύ μακριά από μια συγκεκριμένη περιοχή, δε θα ήταν, τηρουμένων των αναλογιών, ιδιαίτερα εξυπηρετική.

Ο γ' ορισμός, πάντως, είναι ίσως ο πιο χρήσιμος, όταν λαμβάνεται υπ' όψιν για αμιγώς βιολογικά / σωματικά γνωρίσματα. Δεν είναι παράλογο να θεωρήσουμε πως οτιδήποτε συμφωνεί με τη φυσιολογία μας μάς ωφελεί κιόλας. Και μέχρι ένα σημείο αυτό αληθεύει. Επί παραδείγματι, ο ύπνος, η τροφή, η απομάκρυνση από ένα καυτό αντικείμενο, η αναπαραγωγή, το περπάτημα κ.λπ. αποτελούν απόλυτα φυσικές διαδικασίες, υπαγορεύονται, δηλαδή, από τις ανάγκες του ανθρώπου ως ατόμου και ως είδους, και, φυσικά, είναι εξαιρετικά επωφελείς για εμάς, καθώς προάγουν την υγεία και την επιβίωσή μας. Υποθετικά, δηλαδή, αν η κρεοφαγία αποτελούσε τον μοναδικό τρόπο, για να επιβιώσουμε και να διατηρηθούμε υγιείς, τότε θα υπήρχε ένα σημαντικό επιχείρημα υπέρ της βρώσης κρέατος. Βέβαια, κάτι τέτοιο δε συμβαίνει. Παρ' όλο που ο άνθρωπος είναι παμφάγος, μπορεί, δηλαδή, να μεταβολίσει και φυτικές και ζωικές τροφές, δε χρειάζεται υποχρεωτικά να καταναλώσει κρέας, ώστε να επιβιώσει. Μία ορθώς σχεδιασμένη φυτοφαγική διατροφή καλύπτει όλες τις ανάγκες του ανθρώπου και μπορεί να αποτελέσει μία πολύ υγιεινή διατροφική επιλογή, γεγονός στο οποίο θα αναφερθώ και παρακάτω.

Φαίνεται, ωστόσο, σε μερικές περιπτώσεις, η ίδια μας η «φύση» να είναι ανεπαρκής και να χρειάζεται μία ενίσχυση, καθώς από μόνη της δεν μπορεί να μας υποστηρίξει εντελώς και να μας εξασφαλίσει την υγεία και την επιβίωση. Τέτοιες περιπτώσεις αφορούν στο ότι είναι απαραίτητος ο ρουχισμός και στο ότι συστήνεται να φοράμε γυαλιά ηλίου, παρ' όλο που το σώμα μας δεν έχει φύσει εφοδιαστεί με τρίχωμα ικανό να μας προστατεύει ούτε με κάποιον μηχανισμό προφύλαξης των οφθαλμών από την ηλιακή ακτινοβολία. Αυτό, όμως, δε σημαίνει πως ο ρουχισμός και τα γυαλιά ηλίου είναι απο-

φρευκτέα, με το σκεπτικό ότι δε συμφωνούν με τη φυσιολογία μας.

Έχει καταστεί εμφανές, θεωρώ, πως η προσφυγή στη φύση ως επιχείρημα διαθέτει αδυναμίες. Οποιαδήποτε φυσική ουσία δεν είναι απαραίτητα θετική, δε χρειάζεται να υιοθετούμε κάθε ζώωδη συμπεριφορά και, εν γένει, βασιζόμαστε –και πρέπει να βασιζόμαστε– σε διαφορετικά κριτήρια, για να αξιολογήσουμε διάφορες καταστάσεις και κατορθώματά μας, ανεξάρτητα από τη «φυσικότητά» τους.

Ανθρωποκεντρισμός

Ένα άλλο επιχείρημα υπέρ της κρεοφαγίας είναι το ακόλουθο: «Το ανθρώπινο είδος είναι η κορωνίδα της δημιουργίας, κατέχει αξιολογικά ανώτερη θέση από οτιδήποτε άλλο υπάρχει στον κόσμο και δικαιωματικά αξιοποιεί όλους τους διαθέσιμους πόρους του πλανήτη, ώστε να ικανοποιήσει τις ανάγκες του· έναν τέτοιο πόρο αποτελούν και τα εκτρεφόμενα ζώα». Αυτός ο συλλογισμός στηρίζεται στην αρχή του ανθρωποκεντρισμού, που πρεσβεύει πως στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος πρέπει να βρίσκεται η ευημερία του ανθρώπου, ο οποίος, μάλιστα, τοποθετείται σε ανώτερη ηθική και αξιακή θέση από τα υπόλοιπα όντα.

Αυτή η υψηλότερη θέση του ανθρώπου μερικές φορές συνεπάγεται και το ότι μόνο οι άνθρωποι διαθέτουν απόλυτη / εγγενή αξία, δηλαδή, χρήζουν προσοχής, προστασίας και φροντίδας, σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα από τη χρησιμότητά τους για τους άλλους.³ Αντίθετα, τα όντα με σχετική / έμμεση αξία χρήζουν προσοχής, προστασίας και φροντίδας ανάλογα με τον βαθμό χρησιμότητας και σπουδαιότητάς τους για κάποιον ή κάποιους ανθρώπους. Για παράδειγμα, απαγορεύεται ηθικά ο βανδαλισμός ιδιωτικής περιουσίας, όχι επειδή προκαλείται βλάβη στην ίδια την περιουσία, αλλά επειδή ζημιώνεται ο ιδιοκτήτης ή / και κάποιο άλλο ανθρώπινο όν που ωφελείται από αυτήν. Ομοίως, είναι απαράδεκτος ο βασανισμός ενός κατοικίδιου σκύλου, μόνο επειδή μία τέτοια πράξη είναι δυσάρεστη για τον κηδεμόνα του.⁴ Επίσης, αν ορισμένα μη ανθρώπινα ζώα, που έχουν μόνο σχετική αξία, είναι άχρηστα για κάποιον άνθρωπο, τότε είναι ηθικά αδιάφορο ποια μεταχείριση θα δεχθούν, δεδομένου, βέβαια, ότι αυτή η μεταχείριση δε βλάπτει με κάποιον τρόπο τους ανθρώπους. Αν, δηλαδή, δεν έθιγε την ευημερία της ανθρωπότητας η κλιματική αλλαγή, δε θα ήταν ηθικά επιλήψιμο να αδιαφορήσουμε για τα χιλιάδες ζωικά και φυτικά είδη που θα επηρεάζονταν με αρνητικά, θα στερούνταν δε κάποιας χρησιμότητας για εμάς.

Προκειμένου να δικαιολογηθεί και να υποστηριχθεί λογικά η ανθρώπινη ανωτερότητα ή / και η απόδοση απόλυτης αξίας μόνο στους ανθρώπους, θα πρέπει να

³ Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης, «Μεταξύ ανθρωποκεντρικής και οικοκεντρικής ηθικής: τα δικαιώματα των ζώων», https://www.google.gr/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://www.ethics.gr/content/content/files/Omilia_Protopapadakis_pofyzo_solon.org_24-06-2009.pdf&ved=0ahUKewjSjMqUgNDTAhXjY1AKHQcTB9YQFgggMAA&usq=AFQjCNEJ-MTYaRo4U8n7VfS6E4wRacMgwQ.

⁴ Andrew Linzey, "For Animal Rights", in *The liberation debate: Rights at issue*, ed. Michael Leahy and Dan Cohn-Sherbok (London, New York: Routledge, 1996), 173.

βρεθεί ένα κοινό χαρακτηριστικό των ανθρώπων, μοναδικό στο ανθρώπινο είδος, που να αποτελεί επαρκή και αναγκαία συνθήκη, ώστε ο κάθε άνθρωπος να είναι κάτοχος «ανώτερης» ή απόλυτης αξίας. Αυτό το χαρακτηριστικό, που υποτίθεται πως μας διαχωρίζει από την υπόλοιπη δημιουργία, είναι, κατά κοινή σχεδόν ομολογία, η ευφυΐα μας: είμαστε το μόνο είδος που χρησιμοποιεί γλώσσα, είναι ικανό για σύνθετη και αφηρημένη σκέψη, διαθέτει ηθικές αξίες και ιδεώδη και δημιουργεί τέχνη και πολιτισμό. Ωστόσο, προκύπτει ένα πρόβλημα: υπάρχουν άνθρωποι που δε διαθέτουν τον βαθμό ευφυΐας που αποδίδουμε στους ανθρώπους συλλήβδην, όπως τα βρέφη, τα άτομα με σοβαρή νοητική υστέρηση και οι ηλικιωμένοι σε προχωρημένο στάδιο άνοιας. Αν θέλαμε να ήμασταν συνεπείς με τον συλλογισμό, θα έπρεπε να θεωρούμε αυτά τα άτομα κατώτερα μας –κι όχι μόνο τα συγκεκριμένα άτομα, αλλά και άλλους ανθρώπους των οποίων η ευφυΐα θα βρισκόταν κάτω από ένα συγκεκριμένο όριο (άραγε, πώς θα καθοριζόταν αυτό το όριο και ποιο θα ήταν;)- και να αδιαφορούμε για τις ανάγκες τους. Κι όμως, παραβαίνοντας τον συλλογισμό, διακηρύσσουμε την ισότητα μεταξύ των ανθρώπων, χτίζουμε ορφανοτροφεία, ιδρύουμε ειδικά διαμορφωμένα σχολεία, εγκαινιάζουμε οίκους ευγηρίας και, γενικά, κρίνουμε απαράδεκτο κάθε περιστατικό όπου άτομα με μειωμένες νοητικές ικανότητες δεν αντιμετωπίζονται ως ίσα προς τους υπόλοιπους ανθρώπους.

Συνεπώς, εφόσον δε θεωρούμε τους πολύ ευφυείς ανθρώπους ανώτερους και πιο σημαντικούς από τους λιγότερο ευφυείς, πώς μπορούμε να δικαιολογήσουμε την αντίληψή μας ότι τα ζώα είναι κατώτερα μας, απλώς επειδή είναι λιγότερο έξυπνα και στερούνται των σύνθετων, γνωστικών και νοητικών λειτουργιών μας;⁵ Δύσκολα μπορούμε να δικαιολογήσουμε, με έγκυρο τρόπο, μία τέτοια θέση. Μπορούμε, όμως, απλώς να τη δεχτούμε, αλλά τότε, αφ' ενός, θα φερόμασταν προκατειλημμένα, στερεοτυπικά και αυθαίρετα, αφ' ετέρου, θα λεγόμασταν ειδικτές.

Ο **ειδισμός**⁶ πρεσβεύει ότι τα όντα (πρέπει να) κατατάσσονται σε ανώτερα και κατώτερα με κριτήριο μόνο το βιολογικό τους είδος. Σήμερα, επειδή ανώτερα όντα θεωρούνται εκείνα που απλώς υπάγονται στο είδος “*homo sapiens*”, είναι σύνηθες να δίνεται προτεραιότητα στα ανθρώπινα συμφέροντα και να καταπατούνται τα συμφέροντα που ανήκουν σε μη ανθρώπινα όντα.

Αυτή η απόρροια του ειδισμού, βέβαια, κατακρίνεται, καθώς, από τη στιγμή που κάποιο ον διαθέτει ορισμένα συμφέροντα, το είδος στο οποίο ανήκει, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό άσχετο και ασήμαντο σχετικά με το αν πρέπει να αφηφίσουμε ή να ικανοποιήσουμε τα συμφέροντά του. Γι' αυτό ο Πίτερ Σίνγκερ υποστηρίζει πως η εφαρμογή της έννοιας της ισότητας δεν πρέπει να περιορίζεται στο ανθρώπινο είδος, αλλά

⁵ Ο Τζέρεμι Μπένθαμ ήδη από το 1789 είχε γράψει σχετικά με τα ζώα: «Το ερώτημα δεν είναι αν μπορούν να σκεφθούν λογικά ή αν μπορούν να μιλήσουν, αλλά αν μπορούν να υποφέρουν» [“The question is not, Can they reason? nor Can they talk? but Can they suffer?”, βλ. Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation-The Collected Works of Jeremy Bentham*, επιμ. J. H. Burns και H. L. A. Hart (Oxford: Clarendon Press, 1996), 283].

⁶ Η λέξη αποτελεί μετάφραση του αγγλικού όρου “speciesism”, ο οποίος επινοήθηκε από τον Richard Ryder στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και προέρχεται από το αγγλικό “species”, που σημαίνει «είδος». Αν και έχουν προταθεί και άλλοι τρόποι απόδοσης του όρου στα ελληνικά, όπως «σπισισμός», «ειδοκρατία» και «ειδολογικός σωβινισμός» - βλ. Σταύρος Καραγεωργάκης, “Εισαγωγή”, στο *Ζώα και Ηθική*, επιμ. Σταύρος Καραγεωργάκης (Αθήνα: Αντιγόνη, 2012), 29. Το *Φιλοσοφικό Λεξικό του Cambridge* (Αθήνα: Κέδρος, 2011), 396 προτιμά τον όρο «ειδισμός».

να επεκταθεί και σε όλα τα όντα που διαθέτουν συμφέροντα.⁷ Αυτό δε σημαίνει πως πρέπει να αναγνωρίσουμε, λ.χ. τα ίδια δικαιώματα στα ζώα με αυτά που αναγνωρίζουμε στους ανθρώπους. Όσο παράλογο είναι να υποστηρίζουμε το δικαίωμα των ανδρών στην έκτρωση τόσο παράλογο είναι και το να υπερασπιζόμαστε το –καθαρὰ ανθρώπινο– δικαίωμα των ζώων στην ψήφο ή στην εργασία. Πρέπει, όμως, να αξιολογούμε και να αντιμετωπίζουμε παρόμοια συμφέροντα με παρόμοιο τρόπο· όχι μεροληπτικά, αλλά με βάση τις ανάγκες των ατόμων και ανεξάρτητα από το βιολογικό τους είδος. Δηλαδή, αφού ούτε ένα άλογο ούτε ένας άνθρωπος έχουν συμφέρον να πονάνε, δεν πρέπει να θεωρούμε τον έντονο πόνο ενός αλόγου λιγότερο σημαντικό από τον έντονο πόνο ενός ανθρώπου (δεδομένου ότι βιώνουν τον πόνο εξίσου έντονα και δυσάρεστα).⁸

Επομένως, αναφορικά με το επιχείρημα του ανθρωποκεντρισμού, εφόσον είναι αυθαίρετη η κρίση ότι οι άνθρωποι αποτελούν την αξιακή κορωνίδα της δημιουργίας, μάλλον, δε μας επιτρέπεται να μεταχειριζόμαστε και να εκμεταλλευόμαστε τα ζώα με όποιον τρόπο επιθυμούμε, προκειμένου να προωθήσουμε τα δικά μας συμφέροντα. Η κρεοφαγία, ειδικότερα, πρέπει να εξεταστεί σε συνάρτηση με το αν και σε ποιον βαθμό παραβιάζονται τα συμφέροντα των ζώων που εκτρέφονται και σφαγιάζονται.

Η ικανότητα του αισθάνεσθαι ("sentience")

Πώς, όμως, μπορούμε να σιγουρευτούμε πως ένα ζώο διαθέτει συμφέροντα ελλείψει, μάλιστα, της δυνατότητάς του να μας εξηγήσει επακριβώς ποια είναι αυτά; Η απάντηση είναι η εξής: το ότι ένα ον μπορεί να αισθάνεται πόνο και ευχαρίστηση ή, γενικότερα, να βιώνει συναισθήματα δηλώνει πως αυτό το ον διαθέτει ορισμένα συμφέροντα, τα οποία, όταν θιγούν, του προκαλούν δυσφορία και δυσάρεσκεια.⁹ Αν ένα ον ήταν ανίκανο να βιώνει συναισθήματα, τότε, ακόμη κι αν ήταν βιολογικά ζωντανό, δε θα είχε ούτε προτιμήσεις ούτε επιθυμίες, η μη εκπλήρωση των οποίων θα του προκαλούσαν πόνο. Αυτή η διαπίστωση είναι σημαντική, καθώς πλέον γνωρίζουμε πως τα ζώα που, συνήθως, εκτρέφουμε, έχουν συμφέροντα και μπορούν να υποφέρουν, να βιώσουν, δηλαδή, έντονο πόνο, όταν αυτά τα συμφέροντα υπονομεύονται και δεν πληρούνται.¹⁰

Παγκοσμίως, το 2012 σφαγιάστηκαν για ανθρώπινη κατανάλωση περίπου 75 δισεκατομμύρια χερσαία ζώα,¹¹ ενώ στην Ελλάδα, ειδικότερα, το 2014 η ετήσια παραγω-

⁷ Peter Singer, *Animal Liberation* (New York: The New York Review of Books, 1990), 5.

⁸ *Ibid.*, 15.

⁹ *Ibid.*, 7.

¹⁰ "The Cambridge Declaration on Consciousness", http://fcmconference.org/img/CambridgeDeclarationOnConsciousness.pdf&ved=0ahUKewiDpqHyg9DTAhWlzxQKHddQBxcQFggaMAA&usg=AFQjCNH_ciHo4pB3uKwdeDOA7YzYRw_0w.

¹¹ "An HSI Report: The Impact of Animal Agriculture on Global Warming and Climate Change", *Humane Society International*, http://www.hsi.org/assets/pdfs/hsi-fa-white-papers/HSI_The_Impact_of_Animal_Agriculture_on_Global_Warming_and_Climate_Change.pdf&ved=0ahUKewj_6Mnxh9DTAhWFEVAKHYMPB3kQFggaMAA&usg=AFQjCNEdyXm-658ox1Zzue4ZQb_S87pVmQ.

γή κρέατος ανήλθε σε 407 εκατομμύρια κιλά.¹² Ένα μεγάλο ποσοστό των ζώων που σφαγιάστηκαν και σφάζονται ακόμη σήμερα, διαβιώνουν υπό εντατικές, βιομηχανοποιημένες συνθήκες, που σκοπό έχουν να παραγάγουν ζωική πρωτεΐνη με τον γοργότερο δυνατό ρυθμό και με το μικρότερο δυνατό κόστος.

Στα εντατικοποιημένα εκτροφεία πουλερικών, για παράδειγμα, τα πτηνά, στριμωγμένα και συγκεντρωμένα κατά χιλιάδες σε κλειστά, μακρόστενα κτήρια, δεν έχουν πρόσβαση σε εξωτερικό χώρο, αδυνατούν να αναπτύξουν υγιείς κοινωνικές σχέσεις και ιεραρχίες, αναπνέουν σκόνη, επικίνδυνες ουσίες και παθογόνους μικροοργανισμούς, επειδή δε λαμβάνεται μέριμνα για την απομάκρυνση των περιττωμάτων τους, και, συχνά, επιτίθενται το ένα στο άλλο με τα ράμφη τους, εμφανίζοντας, παράλληλα, και καννιβαλιστικές τάσεις (προς πρόληψη τέτοιων συμπεριφορών, οι κτηνοτρόφοι κόβουν τα ράμφη, ενέργεια, πιθανότητα, επώδυνη για τα ζώα). Κατά συνέπεια, ένα μέρος των πτηνών είναι σύνηθες να πεθαίνει πριν ακόμα φτάσει στο σφαγείο.¹³

Τέτοιες συνθήκες εντατικοποιημένης εκτροφής αψηφούν πολλές από τις ανάγκες των ζώων, καταπιέζουν τα φυσικά τους ένστικτα, τους προξενούν σωματικές και ψυχολογικές βλάβες, προκαλούν έντονο πόνο και, προπαντός, καταπιέζουν τα συμφέροντά τους. Υπό παρόμοιες συνθήκες, αν και λιγότερο σκληρές, εκτρέφονται και πολλά από τα υπόλοιπα ζώα που προορίζονται για ανθρώπινη κατανάλωση. Δεδομένου ότι αυτή η εντατικοποίηση δεν υπαγορεύεται, σε καμία περίπτωση, από κάποια αναγκαιότητα και οφείλεται, κυρίως, στο γεγονός ότι οι βιομήχανοι επιζητούν υψηλό κέρδος, ενώ οι καταναλωτές επιθυμούν χαμηλότερη τιμή κρέατος, οι σύγχρονες μέθοδοι παραγωγής κρέατος και η συνειδητή κατανάλωση των προϊόντων τους πρέπει, οπωσδήποτε, να καταδικαστούν ηθικά.

Οι περισσότεροι κρεοφάγοι, μάλιστα, θα συμφωνούσαν με αυτό το συμπέρασμα, θεωρώντας πως δεν είναι σωστό τα ζώα να βασανίζονται, προκειμένου να τα φάνε. Γι' αυτό πολλοί επιλέγουν να αγοράζουν κρέας από φάρμες, όπου λαμβάνεται μέριμνα, ώστε τα ζώα να μεγαλώνουν όσο το δυνατόν ευχάριστα και να σφάζονται ανώδυνα.¹⁴ Αν υποτεθεί, παρά τις πρακτικές δυσκολίες, ότι όλο το κρέας που καταναλώνουν οι άνθρωποι έχει παραχθεί με αυτόν τον τρόπο, τότε το ερώτημα που πρέπει να αντιμετωπίσουμε είναι αν ο θάνατος καθ' εαυτόν των ζώων είναι επιτρεπτός ή όχι.

Ο θάνατος καθ' εαυτόν

Κατά μία άποψη είναι επιτρεπτός. Ο Γουόρικ Φοξ υποστηρίζει πως η θανάτωση ενός ζώου, που δε συνοδεύεται από σωματικό πόνο, δε συνιστά βλάβη για το ίδιο το ζώο και, επομένως, δεν είναι απαραίτητα ηθικά επιλήψιμη, συμπέρασμα το οποίο συνάγει με τον ακόλουθο συλλογισμό.¹⁵

¹² «Η Ελλάς με Αριθμούς: Ιανουάριος-Μάρτιος 2017», *Ελληνική Στατιστική Αρχή* (ΕΛΣΤΑΤ), 68, http://www.statistics.gr/documents/20181/1515741/GreeceInFigures_2017Q1_GR.pdf/98616f15-bbbf-437f-aba0-79204e0f1839.

¹³ Τζόναθαν Σάφραν Φόερ, *Τρώγοντας Ζώα*, μετάφραση Στέλλα Κασσάγλη (Αθήνα: Μελάνι, 2010), 148-149.

¹⁴ *Ibid.*, 260-261.

¹⁵ Warwick Fox, "Forms of Harms and Our Obligations to Humans and Other Animals", στο *Animal Ethics: Past and Present Perspectives*, ed. Evangelos D. Protopapadakis (Berlin: Logos, 2012), 197-221.

Υπάρχουν τέσσερα «στρώματα ύπαρξης» ή, ούτως ειπείν, τέσσερα επίπεδα συνειδητότητας, που σχετίζονται με όσα όντα μπορούν να χαρακτηριστούν έμβια. Το πρώτο είναι το αμιγώς βιολογικό επίπεδο, όπου το όν εμφανίζει βασικά σημεία ζωής, ώστε να χαρακτηριστεί ζωντανό, αλλά ούτε μπορεί να βιώσει συναισθήματα ούτε έχει συνείδηση του εαυτού του. Τα άτομα σε μία τέτοια κατάσταση, όπως οι ασθενείς σε βαθύ κώμα που θα ήταν αδύνατο να ανακτήσουν τις νοητικές τους διεργασίες, ή ορισμένες μορφές ζωής, όπως τα βακτήρια και οι μύκητες, δε διαθέτουν κανένα συμφέρον, το οποίο ανεκπλήρωτο τους δημιουργεί δυσφορία, και, ως εκ τούτου, δεν μπορούν να βιώσουν κανέναν είδους βλάβη. Ακόμη κι αν σταματήσουν οι βασικές λειτουργίες της ζωής να λαμβάνουν χώρα σε αυτά τα όντα, αυτό το γεγονός δεν έχει καμία σημασία για αυτά, καθώς στερούνται της αίσθησης του εαυτού.

Στο δεύτερο επίπεδο βρίσκονται τα όντα που είναι, από την καθαρά βιολογική άποψη, ζωντανά και ικανά να νιώσουν συναισθήματα, αλλά, και πάλι, δε διαθέτουν μία εικόνα του εαυτού τους. Πολλά μη ανθρώπινα ζώα εντάσσονται σε αυτήν την κατηγορία, κατά τον Φοξ, καθώς, παρ' όλο που μπορούν να υποφέρουν και να χαρούν, αδυνατούν να κατανοήσουν πως αποτελούν μία οντότητα ξεχωριστή από τα υπόλοιπα όντα, που αντιλαμβάνονται μέσω των αισθήσεών τους. Επομένως, για αυτούς τους οργανισμούς βλάβη δεν αποτελεί η παύση της ύπαρξής τους, αλλά μόνο η πρόκληση πόνου πάνω τους.

Το τρίτο επίπεδο συνδυάζει τη βιολογική ζωή, την ικανότητα του αισθάνεσθαι και την κατοχή μίας αυτοεικόνας που έχει, όμως, κάποιους περιορισμούς: τα άτομα αυτού του επιπέδου αναγνωρίζουν με τον εαυτό τους ως μία οντότητα διαφορετική από το υπόλοιπο περιβάλλον τους, κατανοούν δε μόνο πως υπάρχουν στο παρόν αδυνατώντας να συλλάβουν τον εαυτό τους ως κάτι που εξελίσσεται μέσα στον χρόνο. Αυτά τα πλάσματα που, ουσιαστικά, ζούνε στο «εδώ και τώρα», δεν μπορούν να βλαφθούν με τη διακοπή της ύπαρξής τους, κυρίως διότι τον θάνατό τους δεν τον εκλαμβάνουν ως το «τέλος της ιστορίας τους» ή ως το «τέλος του ταξιδιού της ζωής τους».

Στο τέταρτο και τελευταίο επίπεδο τοποθετούνται μόνο τα όντα που χρησιμοποιούν γλώσσα, όπως οι περισσότεροι άνθρωποι, αποκλεισμένων λ.χ. των κωφάλαλων που δεν έχουν διδαχθεί νοηματική γλώσσα, διότι όχι απλώς διαθέτουν όλα τα προηγούμενα χαρακτηριστικά (βιολογική ζωή, ικανότητα του αισθάνεσθαι, αυτοσυνειδησία στο «εδώ και τώρα»), αλλά και αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως εξελισσόμενο μέσα στον χρόνο, με παρελθόν, παρόν και μέλλον. Η κατάκτηση και η χρήση της γλώσσας ως ενός συστήματος συμβολικής επικοινωνίας επιτρέπει σε αυτά τα όντα να αναφέρονται σε περασμένα γεγονότα της ζωής τους και σε μελλοντικά σχέδια και επιθυμίες τους, με αποτέλεσμα να σχηματίζουν μία αυτοβιογραφική εικόνα του εαυτού τους, δομημένη και τοποθετημένη μέσα στον ρου του χρόνου. Οπότε, μόνο αυτά τα όντα βλάπτονται με τον θάνατο καθ' εαυτόν, επειδή αυτός συνεπάγεται και την απώλεια της αίσθησης του χρονικά εξελισσόμενου εαυτού.

Ένας πολύ ενδιαφέρων συλλογισμός, ο οποίος, όμως, έχει δεχθεί κριτική. Ο Γκάρνυ Φράντσιον υποστηρίζει πως όντα που βιώνουν συναισθήματα και διαθέτουν

τη δυνατότητα να υποφέρουν και να χαίρονται, βλέπονται με τον θάνατο καθ' εαυτόν.¹⁶ Μία τέτοια δυνατότητα, παρατηρεί, δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά εξυπηρετεί την απώτερη επιδίωξη για επιβίωση και για συνέχιση της ύπαρξης. Εξάλλου, η ικανότητα του αισθάνεσθαι προϋποθέτει κάποιον βαθμό αυτοσυνειδησίας, καθώς τα ζώα, λ.χ., με αυτήν την ικανότητα θα αποφύγουν να ασκήσουν πόνο ή να τραυματίσουν τον εαυτό τους. Επομένως, ακόμα κι αν τα ζώα δε διαθέτουν μία αυτοβιογραφική εικόνα του εαυτού τους και ζούνε μόνο στο «εδώ και τώρα», αυτό δε σημαίνει ότι δεν αναγνωρίζουν, έστω και σε κάποιον υποτυπώδη βαθμό, τον εαυτό τους ή ότι δεν έχουν κανένα σύμφερον να συνεχίσουν την ύπαρξή τους ή ότι ο θάνατος δεν αποτελεί βλάβη για αυτά.

Δικαιώματα των ζώων

Στο ίδιο στρατόπεδο βρίσκεται και ο Τομ Ρίγκαν, ο οποίος υπερασπίστηκε και υποστήριξε την έννοια των δικαιωμάτων των ζώων. Παρατηρώντας πως τα εκτρεφόμενα ζώα βιώνουν εμπειρίες, έχουν επιθυμίες και προτιμήσεις, νιώθουν πόνο και ευχαρίστηση, κατέχουν μία αίσθηση του μελλοντικού τους εαυτού και νοιάζονται για την ευημερία τους,¹⁷ πρότεινε ότι αυτά τα όντα αποτελούν υποκείμενα μίας ζωής (“subjects-of-a-life”) και, ως εκ τούτου, διαθέτουν εγγενή / απόλυτη αξία. Κατά συνέπεια, δεν πρέπει να τα μεταχειριζόμαστε μόνο ως μέσα προς εκπλήρωση των σκοπών μας και οφείλουμε να τους αναγνωρίσουμε δικαιώματα, τα οποία δεσμευόμαστε να σεβαστούμε. Δεν επαρκεί, λοιπόν, απλώς να εξασφαλιστεί ότι τα εκτρεφόμενα ζώα δεν υποφέρουν, αλλά πρέπει να σταματήσει το συστηματικό λάθος «που επιτρέπει να αντιμετωπίζονται αυτά τα ζώα σαν να μην έχουν ανεξάρτητη αξία, ως αγαθά που προορίζονται για εμάς, ως ανανεώσιμοι πόροι».¹⁸

Καρνισμός

Ένα αξιοπρόσεκτο γεγονός λαμβάνει χώρα σε κάθε κρεοφαγική κοινωνία. Παρ' όλο που μπορεί να επιτρέπεται ηθικά η κρεοφαγία, απαγορεύεται η κατανάλωση όλων, άνευ διάκρισης, των ειδών κρέατος. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, θεωρείται απόλυτα φυσιολογική η βρώση κρέατος από μοσχάρια, χοίρους και κοτόπουλα, ενώ θα κατακριθεί αυστηρότατα αυτός που θα σκοτώσει και θα φάει έναν σκύλο ή μία γάτα. Στην Ινδία, πάλι, συχνά καταδικάζεται ηθικά αυτός που θα τραφεί με κρέας αγελάδας,¹⁹ και στην Κίνα διοργανώνουν φεστιβάλ όπου απολαμβάνουν γεύματα με κρέας σκύλου,²⁰ πράξη η οποία δε διαφέρει τρομερά από το ελληνικό, παραδοσιακό σουβλισμα αρ-

¹⁶ Gary Francione, “The Problems of Animal Welfare and the Importance of Vegan Education”, in *Animal Ethics: Past and Present Perspectives*, ed. Evangelos D. Protopapadakis (Berlin: Logos, 2012), 257-270.

¹⁷ Tom Regan, *The Case for Animal Rights* (Berkeley: The University of California Press, 1983), 243.

¹⁸ Tom Regan, «Η υπόθεση των δικαιωμάτων των ζώων», μετάφραση Κωστής Κουράκης, στο *Ζώα και ηθική*, επιμ. Σταύρος Καραγεωργιάκης (Αθήνα: Αντιγόνη, 2012), 73.

¹⁹ Ακόμα και στο σύνταγμα της χώρας αναφέρεται πως το κράτος θα λαμβάνει μέτρα, με σκοπό την απαγόρευση της σφαγής των αγελάδων και των μοσχαριών (“The State [...] shall take [...] steps for [...] prohibiting the slaughter [...] of cows and calves”). Βλ. Άρθρο 48, *Σύνταγμα της Ινδίας*, https://india.gov.in/sites/upload_files/npi/files/coi_part_full.pdf.

²⁰ “Yulin dog meat festival begins in China amid widespread criticism”, BBC News, 21 Ιουνίου 2016, <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-36583400>.

νίων το Πάσχα. Ουσιαστικά, οι άνθρωποι μεταχειρίζονται με διαφορετικό τρόπο τα οικεία προς αυτούς ζώα τοποθετώντας τα σε δύο κατηγορίες: τα φαγώσιμα και τα μη φαγώσιμα,²¹ όχι με κριτήριο τα βιολογικά τους χαρακτηριστικά, αλλά βάσει κοινωνικών πεποιθήσεων και παραδόσεων. Γι' αυτό ο σημερινός Έλληνας απολαμβάνει μεν κρέας μοσχαριού, αλλά θα απδιάσει αν του σερβιριστούν μπιφτέκια από κρέας σκύλου.

Μία τέτοια συμπεριφορά στηρίζεται στην αντίληψη του «καρνισμού».²² Κατά τη Μέλανι Τζού, η οποία έχει ασχοληθεί εκτενώς με αυτό το ζήτημα,²³ ο καρνισμός συνεχίζει να υφίσταται, επειδή διαθέτει κάποιους αμυντικούς μηχανισμούς. Πρώτον, διατηρείται αφανής, καθώς, αφ' ενός, οι άνθρωποι δε θα αμφισβητήσουν τις κρεατικές τους επιλογές και, αφ' ετέρου, ο τρόπος παραγωγής του κρέατος και η λειτουργία των εκτροφείων και των σφαγείων δε διαδίδονται στο ευρύ κοινό. Δεύτερον, πολλές φορές, αν τεθεί υπό αμφισβήτηση ο καρνισμός, η επιλογή ορισμένων ειδών κρέατος έναντι άλλων αιτιολογείται ως φυσιολογική, φυσική και απαραίτητη (αιτιολόγηση, φυσικά, ανεπαρκής). Τρίτον, ο καρνισμός επιβάλλει μία πρόσληψη των πραγμάτων τέτοια που επιτρέπει τη θεώρηση των προς κατανάλωση ζώων ως αντικειμένων και ως αφηρημένων όντων, που είναι απόλυτα ομοιόμορφα και ομοιογενή και στερούνται οποιασδήποτε μοναδικότητας (παρ' όλο που αυτά τα ζώα δε διαφέρουν σημαντικά από τα ζώα που μαθαίνουμε να φροντίζουμε και να αγαπάμε, όπως οι σκύλοι και οι γάτες στην Ελλάδα).²⁴

Γιατί επιτρέπεται η φυτοφαγία;

Η κρεοφαγία μπορεί να καταδικαστεί, είτε επειδή δεν μπορούμε, σε κάθε περίπτωση, να γνωρίζουμε αν το ζώο, του οποίου τη σάρκα καταναλώνουμε, βασανίστηκε κατά την εκτροφή και τον σφαγιασμό του (εκτός κι αν είμαστε σίγουροι για την ευχάριστη διαβίωσή του και την ανώδυνη σφαγή του) είτε επειδή, ακόμα κι αν δε βασανίστηκε, η ίδια η θανάτωσή του κρίνεται ανήθικη, μιας και δεν είναι απαραίτητη. Γιατί, όμως, δεν καταδικάζεται και η βρώση φυτών ή καρπών;

Η βασικότερη διαφορά μεταξύ των φυτών και των περισσότερων ζώων, που είναι σχετική με αυτό το ερώτημα, αφορά στην ικανότητα του αισθάνεσθαι. Επειδή τα ζώα νιώθουν συναισθήματα και είναι ικανά να βιώσουν πόνο και ευχαρίστηση, μπορούμε, με βεβαιότητα, να ισχυριστούμε ότι διαθέτουν συμφέροντα, τα οποία, όταν θίγονται, προκαλούν δυσaréσκεια. Τα φυτά, αντίθετα, δε φαίνεται να έχουν αυτήν την ικανότητα, καθώς στερούνται των βιολογικών χαρακτηριστικών τα οποία

²¹ Melanie Joe, *Why We Love Dogs, Eat Pigs and Wear Cows: An Introduction to Carnism* (San Francisco: Conari Press, 2009), 17.

²² Ορισμός του «καρνισμού»: «το αφανές σύστημα πεποιθήσεων ή η ιδεολογία που μαθαίνει τους ανθρώπους να τρώνε συγκεκριμένα ζώα» (“Carnism is the invisible belief system, or ideology, that conditions people to eat certain animals”, βλ. *Beyond Carnism for rational, compassionate food choices*, <https://www.carnism.org>).

²³ Την έννοια του καρνισμού, εν σπέρματι, τουλάχιστον, την είχε συλλάβει και ο Πίτερ Σίνγκερ. Γράφοντας για τη διαμόρφωση των στάσεων μας απέναντι στα ζώα, αναφέρει ότι η κατανάλωση σάρκας είναι αποτέλεσμα προκατάληψης και κοινωνικού συμβιβασμού και ότι η κοινωνία παροτρύνει τα παιδιά να δείχνουν συμπόνια μόνο στα ζώα που δεν τρώγονται [βλ. Peter Singer, *Animal Liberation* (New York: The New York Review of Books, 1990), 213-215].

²⁴ “What is Carnism?”, *Beyond Carnism for rational, compassionate food choices*, <https://www.carnism.org/carnism>.

θεωρούνται υπεύθυνα και απαραίτητα για την εμπειρία του πόνου: εγκέφαλος ως τμήμα ενός κεντρικού νευρικού συστήματος και υποδοχείς πόνου. Ως εκ τούτου, είναι δύσκολο να δικαιολογήσουμε γιατί και πώς ο θάνατός τους συνιστά βλάβη για αυτά. Επομένως, εφόσον δεν ευσταθεί η άποψη ότι τα φυτά έχουν τη δυνατότητα να υποφέρουν και εφόσον η καθ' εαυτή θανάτωσή τους δεν μπορεί να θεωρηθεί ανήθικη, μπορούμε να καλλιεργούμε φυτά και να καταναλώνουμε και τους καρπούς και όποιο άλλο τμήμα τους επιθυμούμε.

Ωστόσο, καθώς τα τελευταία χρόνια έχει αναζωπυρωθεί το επιστημονικό ενδιαφέρον γύρω από τις συμπεριφορές και τις λειτουργίες των φυτών, έχει αμφισβητηθεί η παραπάνω θέση και έχουν διατυπωθεί απόψεις σχετικά με τον βαθμό και το είδος της ευφυΐας, της συνείδησης και της ικανότητας για αντίληψη στα φυτά.²⁵ Πράγματι, τα φυτά επιδεικνύουν μία σειρά από συμπεριφορές, παλαιότερα, ενδεχομένως, παραμελημένες, ώστε δημιουργούν την εντύπωση πως αποτελούν όντα που δεν κυβερνώνται από μηχανιστικούς νόμους, αλλά αναπτύσσονται δυναμικά στο περιβάλλον τους: εξερευνούν διαρκώς το περιβάλλον τους, ανταποκρίνονται σε ερεθίσματα, φροντίζουν να μεγιστοποιούν την έκθεσή τους στην ηλιακή ακτινοβολία και εκκρίνουν ουσίες, με σκοπό είτε την επικοινωνία με τα γειτονικά φυτά είτε την προστασία τους από κάποια απειλή.²⁶ Γι' αυτό ορισμένοι πρεσβεύουν πως, προς αποφυγή πρόκλησης βλάβης προς τα φυτά, πρέπει να γίνουμε καρποφάγοι / φρουτοφάγοι καταναλώνοντας οτιδήποτε αποσπάται φυσικά από ένα φυτό (όπως τα φρούτα, τα όσπρια και οι ξηροί καρποί) και αποφεύγοντας να τρώμε το ίδιο το φυτό ή τμήματά του (π.χ., το καρότο και το μπρόκολο είναι απαγορευμένα).²⁷ Παρ' όλ' αυτά, όπως έχει ήδη αναφερθεί, λόγω της έλλειψης τεκμηρίων που να πιστοποιούν ότι οι φυτικοί οργανισμοί έχουν τη δυνατότητα να βιώνουν πόνο ή να υποφέρουν, είναι δύσκολο να θεωρηθεί ότι η βρώση τους αποτελεί για τους ίδιους βλάβη.

Πάντως, δεν πρέπει να λησμονούμε πως απαιτείται τουλάχιστον δεκαπλάσια ποσότητα φυτικής τροφής, ώστε να παραχθεί μία μονάδα ζωικής τροφής (δηλαδή, ένα κιλό κρέατος χρειάζεται τουλάχιστον δέκα κιλά φυτικής τροφής για να παραχθεί).²⁸ Τουτέστιν, σκοτώνουμε και εκμεταλλευόμαστε περισσότερα φυτά, αν καταναλώνουμε κρέας, σε σχέση με το αν καταναλώνουμε απευθείας τις φυτικές τροφές.

Διατροφή χωρίς κρέας

Η αλήθεια είναι ότι μία αυστηρά φυτοφαγική διατροφή (που δεν περιλαμβάνει, δηλαδή, ούτε γαλακτοκομικά προϊόντα ούτε αβγά), σωστά σχεδιασμένη, όχι μόνο είναι υγιεινή, διατροφικά επαρκής και, ενδεχομένως, αποτρέπει και θεραπεύει ορισμένες

²⁵ Amedeo Alpi et al., "Plant neurobiology: No brain, no gain?", *Trends in Plant Science* 12, no. 4 (2007): 135-136.

²⁶ Michael Marder, "Plant Intentionality and the Phenomenological Framework of Plant Intelligence", *Plant Signaling & Behavior* 7, no. 11 (2012): 1365-1372.

²⁷ Laird Shaw, "A respectful diet: ethical botanical fruitarianism", <http://withrespect.net.au/respect-for-life/diet>.

²⁸ Peter Singer, *Animal Liberation*, 236.

ασθένειες, αλλά είναι και κατάλληλη για όλα τα στάδια της ζωής –την εγκυμοσύνη, τον θηλασμό, τη βρεφική ηλικία, την παιδική ηλικία, την εφηβεία,²⁹ την ύστερη ενήλικη ζωή κ.λπ. –και για αθλητές.^{30,31,32}

Μία φυτοφαγική διατροφή, βέβαια, πρέπει να σχεδιαστεί σωστά, με τη βοήθεια ενός διατροφολόγου, ώστε να μην εμφανιστούν ελλείψεις σε θρεπτικά συστατικά. Ένα συστατικό που χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή, είναι η βιταμίνη Β12, η οποία δεν παράγεται από τον ανθρώπινο οργανισμό και δεν απαντά σε φυτικές τροφές. Γι' αυτό οι αυστηρά φυτοφάγοι πρέπει να εντάξουν στο διαιτολόγιό τους είτε τροφές στις οποίες έχει τεχνητά προστεθεί αυτή η βιταμίνη, είτε αντίστοιχα συμπληρώματα διατροφής, πράγμα που γεννά την απορία μήπως η φυτοφαγία δεν αποτελεί μία ορθή διατροφική επιλογή. Αληθεύει ότι, εάν δεν υπήρχε η δυνατότητα να ληφθεί αυτή η βιταμίνη από μη ζωικές τροφές, η αποκλειστική φυτοφαγία δε θα αποτελούσε τη σωστότερη επιλογή. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τους σημερινούς ανθρώπους, οι οποίοι ζουν σε σύγχρονες και ανεπτυγμένες κοινωνίες και έχουν πρόσβαση σε τρόφιμα εμπλουτισμένα με βιταμίνη Β12 και σε συμπληρώματα διατροφής.

Επίσης, πέραν της κατανάλωσης χερσαίων ζώων, θα πρέπει να εξετάσουμε και τη βρώση υδρόβιων ζώων. Πράγματι, η κατανάλωση ψαριών είναι, τουλάχιστον, προβληματική, καθώς τα ψάρια, κατά πάσα πιθανότητα, βιώνουν έναν επώδυνο θάνατο, όταν αλιεύονται, υποφέρουν, ενώ εκτρέφονται στις ιχθυοκαλλιέργειες³³ και, απαραιτήτως, θανατώνονται, προκειμένου να φαγωθούν.

Τέλος, ακόμα κι αν αφαιρέσουμε κάθε είδος κρέατος από τη διατροφή μας, πρέπει να εξεταστεί το ζήτημα της κατανάλωσης γαλακτοκομικών και αβγών. Δεδομένου ότι στις σύγχρονες, εντατικές μονάδες γαλακτοκομίας και αβγοπαραγωγής τα ζώα όχι μόνο βασανίζονται, ενόσω είναι ζωντανά, αλλά και, αφού παύσουν να είναι παραγωγικά, στέλνονται στο σφαγείο, όπου, πιθανότατα, πεθαίνουν επώδυνα, η συνειδητή κατανάλωση γαλακτοκομικών και αβγών βιομηχανικής παραγωγής πρέπει να καταδικαστεί ηθικά. Και αν είναι δυνατόν να εξασφαλιστεί ότι τα ζώα δεν υποφέρουν και είτε δε σφάζονται είτε σφάζονται ανώδυνα, τότε θα πρέπει να σκεφθούμε αν δικαιολογείται η χρήση ζώων προς δικό μας όφελος και ευχαρίστηση, ενώ δεν είναι απαραίτητη.

Αν και δυσάρεστο να το ομολογήσουμε, ο τρόπος σκέψης, η νοοτροπία και ο ηθικός μας κώδικας φαίνεται να έχουν διαποτιστεί από παραδεγμένες και ανεξέταστε αντιλήψεις. Η αξιολόγηση της κρεοφαγίας αποτελεί μία έκφανση της προσπάθειας για χειραφέτηση από διάφορες αυθαίρετες πεποιθήσεις και από εναπομείναντα στερεότυπα. Αφού υπερβούμε τις αντιφατικότητες και τις άμυνες του πνεύματός μας, δύο είναι

²⁹ «Φυτοφαγία στην Παιδική και Εφηβική Ηλικία», Εθνική Δράση Υγείας για τη Ζωή των Νέων (ΕΥΖΗΝ), <http://eyzin.minedu.gov.gr/Pages/Parents/SpecialNeedsSV.aspx?ArticleID=9#.WRBmsriZwaN>.

³⁰ Melina Vesanto, Winston Craig and Susan Levin, "Position of the Academy of Nutrition and Dietetics: Vegetarian Diets", *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics* 116, no. 12 (2016): 1970–1980.

³¹ "Healthy Eating Guidelines for Vegans", *Dieticians of Canada*, <https://www.dietitians.ca/Your-Health/Nutrition-A-Z/Vegetarian-Diets/Eating-Guidelines-for-Vegans.aspx>.

³² "Food Fact Sheet: Vegetarian diets", *The British Dietetic Association*, <https://www.bda.uk.com/foodfacts/vegetarianfoodfacts.pdf>.

³³ Τζόναθαν Σάφραν Φόερ, *Τρώγοντας Ζώα* (Αθήνα: Μελάι, 2010), 213-214, 216-217 και 352-354.

τα ερωτήματα που πρέπει να θέσουμε στους εαυτούς μας: «Πόσο πόνο ανεχόμαστε να υποστεί αυτό που θα φάμε;» και «Πόσο δικαιολογημένοι είμαστε να στερήσουμε από ένα άλλο ζώο τη δυνατότητα να ζήσει, τη στιγμή που επιβιώνουμε κάλλιστα χωρίς να το κάνουμε;».

Αναφορές

- Alpi, Amedeo, et al. "Plant Neurobiology: No brain, no gain?". *Trends in Plant Science* 12, no. 4 (2007): 135-136.
- BBC News. "Yulin dog meat festival begins in China amid widespread criticism". 21 June 2016. <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-36583400>.
- Bentham, Jeremy. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation – The Collected Works of Jeremy Bentham*. Edited by J. H. Burns and H. L. A. Hart. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Carnism. "Beyond Carnism for rational, compassionate food choices". Accessed 8 May 2017. <https://www.carnism.org>.
- Clutton-Brock, T. H., and E. Huchard. "Social competition and selection in males and females", *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 368 (2013): 1-15.
- Dieticians of Canada. "Healthy Eating Guidelines for Vegans". Accessed 8 May 2017. <https://www.dietitians.ca/Your-Health/Nutrition-A-Z/Vegetarian-Diets/Eating-Guidelines-for-Vegans.aspx>.
- Fox, Warwick. "Forms of Harms and Our Obligations to Humans and Other Animals". In *Animal Ethics: Past and Present Perspectives*, edited by Evangelos D. Protopapadakis, 197-221. Berlin: Logos, 2012.
- Francione, Gary. "The Problems of Animal Welfare and the Importance of Vegan Education". In *Animal Ethics: Past and Present Perspectives*, edited by Evangelos D. Protopapadakis, 257-270. Berlin: Logos, 2012.
- Humane Society International. "An HSI Report: The Impact of Animal Agriculture on Global Warming and Climate Change". http://www.hsi.org/assets/pdfs/hsi-fa-white-papers/HSI_The_Impact_of_Animal_Agriculture_on_Global_Warming_and_Climate_Change.pdf&ved=0ahUKewj_6Mnxh9DTAhWFEVAKHYMPB3kQFgg-aMAA&usq=AFQjCNEdyXm-658oxlZzue4ZQb_S87pVmQ.
- Joe, Melanie. *Why We Love Dogs, Eat Pigs and Wear Cows: An Introduction to Carnism*. San Francisco: Conari Press, 2009.
- Linzey, Andrew. "For Animal Rights". In *The liberation debate: Rights at issue*, edited by Michael Leahy and Dan Cohn-Sherbok, 168-185. London, New York: Routledge, 1996.
- Marder, Michael. "Plant Intentionality and the Phenomenological Framework of Plant Intelligence". *Plant Signaling & Behavior* 7, no. 11 (2012): 1365-1372.
- Morell, Virginia. "Why Do Animals Sometimes Kill Their Babies?". *National Geographic*, 18 Μαρτίου 2014. <http://news.nationalgeographic.com/news/2014/03/140328-sloth-bear-zoo-infanticide-chimps-bonobos-animals/>.
- Regan, Tom. «Η υπόθεση των δικαιομάτων των ζώων». Μετάφραση Κωστής Κουράκης. Στο *Ζώα και ηθική*, επιμέλεια Σταύρος Καραγεωργιάκης. Αθήνα: Αντιγόνη, 2012.
- Regan, Tom. *The Case for Animal Rights*. Berkeley: The University of California Press, 1983.
- Shaw, Laird. "A Respectful Diet: Ethical Botanical Fruitarianism". Accessed 9 April 2017. <http://withrespect.net.au/respect-for-life/diet>.
- Singer, Peter. *Animal Liberation*. New York: The New York Review of Books, 1990.
- The British Dietetic Association. "Food Fact Sheet: Vegetarian diets". Accessed 8 May 2017. <https://www.bda.uk.com/foodfacts/vegetarianfoodfacts.pdf>.
- The Cambridge Declaration on Consciousness*. http://fcmconference.org/img/CambridgeDeclarationOnConsciousness.pdf&ved=0ahUKewiDpqHyg9DTAhWlzxQKHddQBxcQFggaMAA&usq=AFQjCNH_ciHo4pB3uKwde-dOA7YzYRw_0w.
- Το Φιλοσοφικό Δεξικό του Cambridge*. Επιμέλεια Robert Audi, Στέλιος Βιρβιδάκης και Γιώργος Ξηροπαίδης. Αθήνα: Κέδρος, 2011.
- Vesanto, Melina, Winston Craig, and Susan Levin, "Position of the Academy of Nutrition and Dietetics: Vegetarian Diets", *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics* 116, no. 12 (2016): 1970-1980.
- Εθνική Δράση Υγείας για τη Ζωή των Νέων. «Φυτοφαγία στην Παιδική και Εφηβική Ηλικία». <http://eyzin.minedu.gov.gr/Pages/Parents/SpecialNeedsSV.aspx?ArticleID=9#.WRBmsri2waN>.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή. *Η Ελλάδα με Αριθμούς: Ιανουάριος-Μάρτιος 2017*. http://www.statistics.gr/documents/20181/1515741/GreeceInFigures_2017Q1_GR.pdf/98616f15-bbbf-437f-aba0-79204e0f1839.
- Καραγεωργιάκης, Σταύρος. *Ζώα και Ηθική*. Αθήνα: Αντιγόνη, 2012.
- Πρωτοπαπαδάκης, Ευάγγελος Δ. «Μεταξύ ανθρωποκεντρικής και οικοκεντρικής ηθικής: Τα δικαιώματα των ζώων». http://www.ethics.gr/content/content/files/Omilia_Protopapadakis_pofyzo_solon.org_24-06-2009.pdf&ved=0ahUKewjSjMqUgNDTAhXJY1AKHQcTB9YQFggaMAA&usq=AFQjCNEJ-MTYaRo4U8n7V1S6E-

4wRacMgwQ.

Σύνταγμα της Ινδίας. https://india.gov.in/sites/upload_files/npi/files/loi_part_full.pdf.

Φόερ, Τζόναθαν Σάφραν. *Τρώγοντας Ζώα*. Μετάφραση Στέλλα Κασοδάγλη. Αθήνα: Μελάρι, 2010.